

Historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny v Považskom regióne

Piscová, V., Špulerová, J.: Historical Structures of Agricultural Landscape in Považie Region. Životné prostredie, 2011, 45, 3, p. 141 – 145.

The study area is situated in Považie Region, which is significant for presence of orchards and mosaic of grassland, arable fields and non-forest woody vegetation. Deforestation of the landscape and its gradual transformation to agricultural landscape by human activity had left behind traces. Orchards are typical landscape feature connected with dispersed settlement. They have long old tradition in this region, and they have to be preserved for next generation as memories of the past in the future. Even if the historical structures of agricultural landscape are threaten by abandonment and their area decreases, more than half of them are still regularly managed. Most threatened are types of historical structure of agricultural landscape with dispersed settlement and dominant orchards or grassland, due to movement and decrease of permanent inhabitants. Private land ownership was broken during socialism period and today the interest of inhabitants is dropping down and many fields were abandoned. Bounds and mounds of stone, as only remnants of forms of anthropogenic relief, give evidence of the former small-farming in this region.

Key words: orchards, historical structures of agricultural landscape, Považie Region

Odlesňovanie krajiny a jej postupné pretváranie ľudskými činnosťami na poľnohospodársku krajinu zanecháva za sebou stopy. Považský región predstavuje časť pahorkatinnej a nižšej hornatinnej krajiny Slovenska, rozprestierajúcej sa v okolí rieky Váh. V minulosti tu ľudia obývali iba najnižšie položené územia, kde bola úrodnejšia a dostupnejšia pôda. Osídľovanie pahorkatín a hornatín Považského regiónu súviselo podľa potomkov pamätníkov s postupným obhospodarovaním ťažko dostupnej pôdy. Pozemky ľudia získavali klčovaním väčšinou v panských lesoch (zemianskych a šľachtických). Na vyklčovaných plochách si najskôr stavali sezónne obydlia a hospodárske stavby, no časom z niektorých vznikli trvale obývané osady.

Považský región sa môže prezentovať predovšetkým starými, často dodnes obnovovanými ovocnými sadiami, spolu s kopaničiarskym spôsobom života, ktoré sú výrazným krajinotvorným prvkom, ktorého existenciu je potrebné zachovať aj do budúcnosti. Tieto krajinové prvky, ktoré tvoria mozaikovitú štruktúru extenzívne využívaných maloplošných prvkov orných pôd a trvalých poľnohospodárskych kultúr (trvalé trávne porasty,

vinice, vysokokmeňové sady), resp. v súčasnosti nevyužívaných plôch s nízkym stupňom sukcesie, považujeme za **historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny** (HŠPK) (Dobrovodská, 2000). I keď tých zachovaných je pomerne málo, aj dnes ich môžeme mapovať a snažiť sa upozorniť na ich existenciu, minulosť a dôležitosť aj v súčasnej krajine. Nesú v sebe vlastné dejiny vzniku poľnohospodárskej krajiny, špecifické pre jednotlivé regióny, ich históriu a folklór. Prírodné a klimatické podmienky regiónu umožňujú pestovanie rôznych odrôd najmä sliviek, ktoré boli šľachtené už v dávnej minulosti. Celkový obraz krajiny dotvárajú trvalé trávne porasty, nelesná drevinová vegetácia a orná pôda.

Poloha a vymedzenie územia

Považský región patrí do Trenčianskeho a Žilinského kraja. Na území Trenčianskeho kraja tu zasahujú z Vonkajších Karpát Biele Karpaty, Javorníky, Myjavská pahorkatina a Považské podolie, z Fatransko-tatranskej oblasti Malé Karpaty, Považský Inovec, Strážovské vrchy, Súľovské skaly, Hornonitrianska kotlina, Žiar,

Tribeč a z Podunajskej nížiny Podunajská pahorkatina. Územie Žilinského kraja tvoria nížinné kotliny popri riekach Váh, Orava, Turiec, Kysuca a iných, ktoré ležia v nadmorskej výške nad 300 m a sú uzavreté pahorkatinami a pohoriami, do Považského regiónu zasahujú Beskydy, Strážovské vrchy a Javorníky.

Povrch územia je značne členitý. Pohoria majú prevažne charakter hornatín, z ktorých vystupujú chrby, hrebene a tvrdoše z odolnejších hornín. Na mieste menej odolných hornín vznikli erózne doliny a kotliny. Považské pohorie, Podunajská pahorkatina a Hornonitrianska kotlina patria k teplej klimatickej oblasti. Ostatné územie prechádza s narastajúcou nadmorskou výškou do mierne teplej a chladnej klimatickej oblasti.

Mapované polygóny sa nachádzali v Považskom regióne, ktorý sa ďalej člení na Trenčiansky subregión s 3 mikroregiónmi: Trenčiansky, Dubnický a Púchovský (Miklós, 2002). V Trenčianskom mikroregióne boli mapované polygóny v okolí obcí Melčice-Lieskové, Drietoma a Ivanovce; v Dubnickom mikroregióne v okolí obcí Horná Súča, Dolná Súča, Kameničany, Vršatské Podhradie, Horná Poruba a Dolná Poruba; v Púchovskom mikroregióne v okolí obcí Zliechov, Lazy pod Makytou, Dohňany, Púchov, Lednica, Streženice, Dolná Breznica a Beluša.

Mapovanie historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny

Historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny boli identifikované na základe leteckých snímok a následne overované a podrobne mapované v teréne podľa metodiky mapovania Dobrovodská et al. (2010). Podklad na mapovanie tvorili letecké snímky zobrazujúce 1 km² s vyznačenými polygónmi potenciálnych HŠPK. Aktuálne využitie krajiny bolo porovnávané s historickými mapami (vojenské mapy z 50. rokov 20. storočia zobrazujúce stav využitia krajiny pred kolektívizáciou). Pri terénnom mapovaní bola pozornosť venovaná využitiu prvkov krajinej štruktúry, ich usporiadaniu (tvar a priebeh parciel), stupňu a intenzite využívania, ako aj potenciálnym a súčasným ohrozeniam. Bola tiež zaznamenávaná prítomnosť nelesnej drevinovej vegetácie, foriem antropogénneho reliéfu, ako aj významných krajinnotvorných prvkov.

Sady a historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny Považského regiónu

Krajina Považského regiónu sa neustále mení, najmä zásahmi do poľnohospodárskej krajiny. Menia sa spôsoby obhospodarovania krajiny. Podľa slov ľudí žijúcich v tomto regióne, najmä tých starších, obyvateľstvo sa pôvodne živilo maloroľníctvom, podomovým

obchodom, tkaním plátna, šitím kožuškov, vyšivaním a pletením čepcov a pásov na krosnách, vyšivaním ľudových krojov. V týchto krojoch ešte aj dnes vystupujú rôzne folklórne skupiny. Na mnohých miestach sa ujalo salašníctvo. Na lúkach mali kraviari a pastieri vybudované letné maštale a baraky alebo koliby a ohradené salaše. V kraji bolo časté aj pltníctvo. Neskôr sa stavali tehelne a rozvinuli sa aj píly. Na území Považského regiónu sa zachovali niektoré historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny. Prírodné podmienky a ráz krajiny viedol v minulosti ku tvorbe poličok ornej pôdy, bohaté lúky k tvorbe trvalých trávnych porastov, vhodná pôda a klimatické podmienky k pestovaniu a úspešnému šľachteniu ovocných drevín. Niektoré pozemky ich majitelia obrábajú dodnes, iné boli zatrávené a sú dodnes využívané, časť pozemkov – najmä tých ťažšie dostupných – ostala opustená a postupným zarastaním sa mení na kroviny alebo les. Rázne zmeny v krajine nastali počas socializmu, kedy dochádzalo ku komasácii pozemkov a rekultiváciám.

V mikroregiónoch Považského regiónu sme zaznamenali výskyt 3 typov zo 4 typov identifikovaných počas celoslovenského mapovania HŠPK (Špulerová et al., 2011): (a) HŠPK rozptýleného osídlenia; (b) oráčino-lúčno-pasienkovo-sadové HŠPK; (c) oráčino-lúčno-pasienkové HŠPK (okrem vinohradníckych HŠPK) (obr. 1).

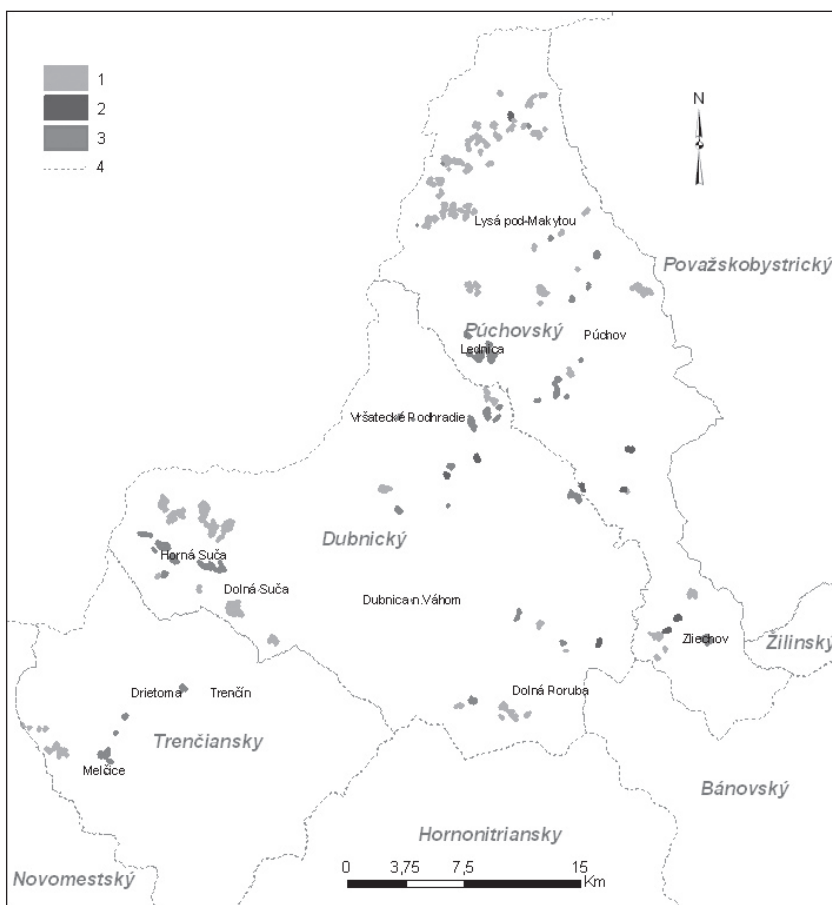
Historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny **Trenčianskeho mikroregiónu** tvoria občasne využívané a čiastočne opustené trávne mozaiky. Okolie menších a väčších obcí a lazov pokrývajú trvalé trávne porasty, v tvare úzkych pásov, štvoruholníkov a rôznych iných tvarov. Úzkopásové pozemky sú usporiadané väčšinou po vrstevniciach, mozaiky úzkych pásov, štvoruholníkov a iných tvarov majú priebeh parciel zmiešaný. Trvalé trávne porasty sú v súčasnosti využívané, ale i opustené. Ich zastúpenie je zhruba rovnaké. Ráz krajiny dotvárajú sady ovocných drevín a nelesná drevinová vegetácia. V sadoch sú prevažne vysadené slivky, no nájdú sa tu i jablone, orechy a čerešne, menej často hrušky. Sady sú obnovované novými mladými stromami. Nelesná drevinová vegetácia zaberá maximálne 15 % územia mapovaných polygónov. Jej výskyt je líniový i plošný.

V okolí Ivanoviec sme zaznamenali formy antropogénneho reliéfu, ktoré boli vytvorené v minulosti s cieľom zlepšiť pôdno-reliéfne vlastnosti. Oraním poličok, vymeraných pôvodne na svahu, dochádzalo k vyrovnávaniu plošín. Medzi poličkami zostávali úzke pásy zatrávnených svahov, teda medze. Medze tohto mikroregiónu majú zemitý charakter a sú zarastené nitrofilnou ruderalnou vegetáciou. Krovinovú etáž tvoria druhy ako javor poľný (*Acer campestre*), slivka trnková (*Prunus spinosa*) a ruža (*Rosa* sp.). Bylinnú etáž tvoria predovšetkým ovsík obyčajný (*Arrhenatherum*

elatius), reznáčka laločnatá (*Dactylis glomerata*), boľševník borščový (*Heracleum sphondylium*), slivka trnková (*Prunus spinosa*), ruža (*Rosa* sp.), pichliač roľný (*Cirsium arvense*), ostružina ožinová (*Rubus caesius*), čakanka obyčajná (*Cichorium intybus*), palina obyčajná (*Artemisia vulgaris*), silenka obyčajná (*Silene vulgaris*), ľubovník bodkovaný (*Hypericum perforatum*), prhlava dvojdomá (*Urtica dioica*) a ďalšie.

Poľnohospodársku krajinu **Dubnického mikroregiónu** tvoria parcely ornej pôdy, trvalých trávnych porastov a sádov. Jej celkový obraz dokresľujú lazy a rekreačné objekty. Okolie Hornej Súče tvoria prevažne obhospodarované pozemky. Sú to mozaiky pozemkov, kde je zachované ich pôvodné využívanie, v menšej miere aj zatravnené bývalé mozaiky, ktoré sú však pravidelne obhospodarované. Pozemky s ornou pôdou sú takmer všetky obhospodarované. Počas mapovania sme vo vybraných polygónoch nezaznamenali žiadne úhory. Úzke pásy polí sú usporiadané prevažne po vrstevnici. Tvary pozemkov sú rôznych tvarov, ktoré prebiehajú po vrstevniciach i po spádnici (obr. 2). Trvalé trávne porasty sú v súčasnosti prevažne využívané. Nájdeme tu však aj pomerne veľa nevyužívaných trvalých trávnych porastov. Počas vegetačnej sezóny sa tieto plochy dajú ľahko rozoznať, a to vďaka žltej farbe spôsobenej zakvitnutím invázneho druhu zlatobyľ kanadská (*Solidago canadensis*). Tento druh sa tu šíri pomerne rýchlo. Nelesná drevinová vegetácia zaberá maximálne 10 % z územia, jej rozšírenie je prevažne plošné. Celkový ráz krajiny dotvárajú lazové usadlosti, chatky a staršie rodinné domy, slúžiace ako rekreačné chalupy. Krajinný ráz dotvárajú sady, ktoré sme našli hlavne v okolí lazových usadlostí. Ovocné stromy boli vysadené prevažne do línií. Pre tento mikroregión sú opäť charakteristické slivkové sady. V malom množstve sú tu vysadené aj čerešne, orechy a hrušky. Sady sú vysokokmeňové, prevažne využívané, iba v ojedinelých prípadoch opustené. V okolí Hornej Súče sme na mapovaných polygónoch nezaznamenali žiadne formy antropogénneho reliéfu.

V okolí Dolnej Súče sa mnohé parcely ornej pôdy rokmi zmenili na zatravnené plochy. V súčasnosti sú

Obr. 1. Historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny Trenčianskeho, Dubnického a Púchovského mikroregiónu

Legenda: Typy historickej štruktúry poľnohospodárskej krajiny: 1 – rozptýleného osídlenia; 2 – oráčino-lúčno-pasienkové; 3 – oráčino-lúčno-pasienkovo-sadové; 4 – hranica regiónu

ešte stále pravidelne obhospodarované. Našli sme tu aj parcely ornej pôdy, obhospodarovanej dodnes. Pozemky majú rôzny tvar a sú usporiadané v smere vrstevníc aj po spádnici. V tomto území dominujú vysokokmeňové sady, tvorené prevažne slivkami, vo veľmi malom množstve aj čerešňami a orechmi. Opustené sady sa tu nachádzajú iba ojedinele. Okolo hlavnej cesty sa vyskytujú osamotené rodinné domy a rekreačné chatky. Celkový obraz krajiny dotvára nelesná drevinová vegetácia, tvorí takmer 40 % územia mapovaného polygónu. Nelesná drevinová vegetácia vytvára líniové a plošné tvary v území. Zaznamenali sme tu prítomnosť inváznych druhov agát biely (*Robinia pseudoacacia*) a pajaseň žliazkatý (*Ailanthus altissima*).

Pre Považský región sú charakteristické sady, vysadené najmä z rôznych odrôd sliviek. Jeho ráz dotvárajú

Obr. 2. Rozptýlené osídlenie so zachovanými ovocnými sady v Dubnickom mikroregióne (obec Trnávka, 2009). Foto: Jana Špulerová

Obr. 3. Tradične obhospodávané mozaiky ornej pôdy, lúk a ovocných sádov v Púchovskom mikroregióne (pri obci Dohňany, 2010). Foto: Veronika Piscová

trvalé trávne porasty, v menšom množstve orná pôda, lazové osídlenia a rekreačné objekty. Výnimkou je okolie Dolnej Poruby. I tu tvoria poľnohospodársku krajinu sady, trvalé trávne porasty a orná pôda. V ce-

staré opustené sady, ktorých plocha predstavuje do 5 % z celkovej plochy sádov. Celkový obraz krajiny tu dotvára aj nelesná drevinová vegetácia, a to prevažne plošná a líniová, ktorá zaberá 5 – 20 % z plochy polygónov.

lom regióne sme zaznamenali najviac doteraz prítomných úhorov a tiež záhumienky, ktoré boli podľa slov obyvateľov obrábané aj v čase socializmu. Tieto záhumienky sú obhospodávané väčšinou staršími ľuďmi a snaha o ich obrábanie mladšími generáciami sa postupne vytráca. V okolí obce sa nachádzajú pre tento región netradičné formy antropogénneho reliéfu – naorané zemité medze, ktoré boli ponechané bez vyrovnávania reliéfu pozemkov, teda stupňovité medze. Netradičnými sú i kameňité valy, ktoré vznikli postupným spájaním kôp kamena ukladaných na medze. Medze sú zarastené nitrofilnou ruderálnou vegetáciou. Krovinovú vrstvu tvoria druhy ako baza čierna (*Sambucus nigra*), lieska obyčajná (*Corylus avellana*), javor poľný (*Acer campestre*), javor horský (*Acer pseudoplatanus*), slivka trnková (*Prunus spinosa*). Bylinnú vrstvu tvoria predovšetkým reznáčka laločnatá (*Dactylis glomerata*), psinček (*Agrostis* sp.), púpava (*Taraxacum* sp.), hviezdnik ročný (*Stenactis annua*), rebríček obyčajný (*Achillea millefolium*) a ďalšie.

Celkový charakter **Púchovského mikroregiónu** tvoria prevažne zatrávené bývalé mozaiky, ktoré sú pravidelne obhospodávané. Mapované polygóny sú veľmi podobné. Sú tvorené ornou pôdou, trvalými trávnyimi porastmi a starými ovocnými sady (obr. 3). Obraz krajiny dotvárajú lazové usadlosti. Tvary pozemkov sú v prevažnej miere úzkopásové a rôzneho tvaru, ich priebeh prevažne po vrstevnici, často tiež zmiešaný. Trvalé trávne porasty sú v súčasnosti využívané aj nevyužívané. Zo sádov dominujú staré vysokokmeňové sady tvorené zo sliviek, jabloní, čerešní, orechov a hrušiek. Ojedinele sa v sadoch vyskytujú aj višne, marhule a broskyne. Kraj dotvárajú aj

V okolí obce Lazy pod Makytou sme zaznamenali prítomnosť chráneného druhu vemenník dvojlistý (*Platanthera bifolia*) a invázných druhov pajasa žliazkatý (*Ailanthus altissimus*) a netýkavka žliazkatá (*Impatiens glandulifera*). Lazová usadlosť pri obci Nimnica je určenej takmer iba na rekreačné účely. Ešte pred 20 rokmi tu bolo 20 domov trvale obývaných, dnes tu má trvalé bydlisko iba 7 obyvateľov. Ostatné domy sú v súčasnosti využívané ako rekreačné chalupy. V mapovanom polygóne v okolí Zliechova sme našli zemitokamenité stupňovité medze, zarastené trnkovými a lieskovými krovinami. V krovinovej vrstve dominujú druhy baza čierna (*Sambucus nigra*), slivka trnková (*Prunus spinosa*), lieska obyčajná (*Corylus avellana*), čerešňa vtáčia (*Cerasus avium*), plamienok plotný (*Clematis vitalba*), hloh jednosmenný (*Crataegus monogyna*), v bylinnej vrstve napr. ostružina malinová (*Rubus idaeus*), slivka trnková (*Prunus spinosa*), svíb krvavý (*Swida sanguinea*), reznačka laločnatá (*Dactylis glomerata*), prvosenka vyššia (*Primula elatior*) a ďalšie.

Význam ovocných sádov

Zakladanie ovocných sádov a ovocinárstvo má na Slovensku dlhú tradíciu. Považský región patril spolu s regiónmi Hornej Nitry a Gemera medzi 3 hlavné strediská ovocinárstva, ako sa píše aj v diele Mateja Bela „*De re rustica Hungarorum*“, ktoré ostalo v rukopise (toho času sa nachádza v Széchényiho knižnici v Budapešti), z roku 1739.

Ovocné sady sú v Považskom regióne jednou z kultúr, ktoré významne ovplyvňujú tvorbu krajiny. Staré ovocné stromy slúžia ako útočisko najmä pre vtáky, hmyz, pavúky, zajace, veverice, netopiere a mnohé ďalšie živočíchy. To, že je strom starý, rozhodne neznamená, že je neplodný a bezcenný, pretože je cenný nielen z estetického hľadiska, ale vhodným rezom je ho možné prebudiť ku skvelej úrode. Solitérne rastúce staré ovocné stromy boli likvidované najmä počas zlučovania menších políček do veľkých poľnohospodárskych plôch.

Stanovištné podmienky dávajú predpoklady na výraznú a ojedinelú chuť predovšetkým slivkám, ktoré sú takmer vo všetkých sadoch dominantné. Staré vysoké solitérne ovocné stromy sú častou motiváciou pre umelcov, fotografov, ale i ostatných ľudí. Ich majestátnosť a sila prežiť v často nepriaznivých podmienkach dodáva človeku významnú energiu a naplnia mu srdce i dušu obdivom a pokojom.

Peľ ovocných stromov slúži ako potrava pre včely, stromy zásobujú ľudí ovocím. Okrem toho prinášajú mnohým ľuďom prácu. Ovocné dreviny prechádzali počas stáročí vývojom spojeným s mnohými zmenami a špecifikami pre danú dobu. V súčasných sadoch dominujú najmä slivky a jablone, menej orechy,

čerešne, višne a hrušky. Ostatné druhy ovocných stromov (ako napr. oskoruše, dule, moruše, mirabelky, liesky, gaštany) sa vyskytujú iba ojedinele. V prírode voľne rastúca jablňoň, čerešňa či hruška tiež určite poteší svojimi plodmi deti i dospelých pri prechádzkach. Naši predkovia vyšľachtili rôzne odrody ovocných drevín, ktoré boli prispôbené rozdielnym podmienkam v jednotlivých krajoch. Jednotlivé odrody mali rôzne použitie, napr. niektoré odrody jabĺk boli najvhodnejšie na štrúdle, iné zase vydržali uskladnené bez ujmy až do ďalšieho leta. Niektoré odrody sliviek boli vhodné na pálenie, iné na zaváranie alebo sušenie. Staré odrody sú zdrojom genetickej rozmanitosti. Pôvodné, našimi predkami šľachtené odrody ovocných drevín sa pomaly zo sádov a záhrad vytrácajú.

* * *

Dreviny v krajine majú nesporný význam pre kolobeh vody v prírode, teplotný režim, kvalitu pôdy, biologickú diverzitu, prirodzenú ekologickú rovnováhu krajiny. Druhové zastúpenie v remízkach poskytuje tiež množstvo potravy pre vtáky, čo im umožňuje prečkáť nepriaznivé zimné obdobie.

Príspevok vznikol ako výstup vedeckého projektu 2/0051/11 „Významnosť a úžitky ekosystémov v historických štruktúrach poľnohospodárskej krajiny“ v rámci Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV.

Literatúra

- Dobrovodská, M.: Historická krajinná štruktúra – Liptovská Teplička. Životné prostredie, 2000, 34, 5, s. 267 – 269.
- Dobrovodská, M., Špulerová, J., Štefunková, D., Halabuk, A.: Research and Maintenance of Biodiversity in Historical Structures in the Agricultural Landscape of Slovakia. In: Barančoková, M., Krajčí, J., Kollár, J., Belčáková, I. (eds.): Landscape Ecology – Methods, Applications and Interdisciplinary Approach. Bratislava : Institute of Landscape Ecology, Slovak Academy of Sciences, 2010, p. 131 – 140.
- Miklós, L.: Prírodno-sídlné regióny. In: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava : Ministerstvo životného prostredia SR, Banská Bystrica : Slovenská agentúra životného prostredia, 2002, s. 206 – 207.
- Špulerová, J. et al.: Inventory and Classification of Historical Structures of the Agricultural Landscape in Slovakia. Ekológia (Bratislava), 2011, 30, 2, p. 157 – 170.

Mgr. Veronika Piscová, PhD., *veronika.piscova@savba.sk*
Ing. Jana Špulerová, PhD., *jana.spulerova@savba.sk*
 Ústav krajinnéj ekológie SAV, Štefánikova 3, P. O. Box 254, 814 99 Bratislava